

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr ANITY PYREK-NĄCKIEWICZ

**sporządzona w związku z postępowaniem o nadanie stopnia doktora,
wszczętym dnia 16 czerwca 2023 roku przez Radę Dyscypliny Historia
przy Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego
Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.**

Złożona przez mgr Anitę Pyrek-Nąckiewicz rozprawa pt.: "Rekonstrukcja *Officium Tenebrarum* w Katedrze Wawelskiej w XV wieku na podstawie źródeł zachowanych w Archiwum Kapitulnym" została napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Roberta Tyrały. Promotorem pomocniczym jest dr hab. Susi Ferfoggia, prof. UPJPII.

Rozprawę stanowi obszerna (250 stron) praca pisemna składająca się z trzech rozdziałów i aneksu, uzupełniona ilustracją muzyczną w postaci płyty CD rejestrującej koncertowe wykonanie części zrekonstruowanych przez Autorkę utworów, zaprezentowanych publiczności festiwalu *Cracovia Sacra* w ramach koncertu-widowiska *Ovos omnes, qui transit per viam*, jaki odbył się 14.08.2019 roku w opactwie Ojców Benedyktynów w Tyńcu.

Recenzja dotyczy jedynie pracy pisemnej, niemniej należy zauważyć, iż Doktorantka w swojej dotychczasowej działalności wielokrotnie podejmowała się kwestii związanych z analizą i badaniem starodruków i muzycznych rękopisów, a jednocześnie aktywnie i z powodzeniem uprawiała zawód artysty-muzyka – wykonywała solowo i zespołowo dawne (najczęściej średniowieczne) zabytki muzyczne. Anita Pyrek-Nąckiewicz współpracuje od 2007 roku (a więc od samego początku istnienia zespołu) z *Flores Rosarum* – żeńskim zespołem wokalnym, specjalizującym się w historycznym wykonawstwie monodii średniowiecznej. Przez ponad 15 lat zespół ten zaprezentował polskiej

i zagranicznej publiczności wiele ciekawych projektów historyczno-artystycznych - koncerty, spektakle i widowiska muzyczno-liturgiczne, a także płyty, nagrane pod kierownictwem dr hab. Susi Ferfoglii, każdorazowo stawały się ważnym wydarzeniem artystycznym. Charakterystyczne było, iż wykonania zespołu niejednokrotnie opierały się na samodzielnie podejmowanych pracach badawczych nad rękopisami, docieraniem do pierwotnych wersji, porównywaniem rękopisów, a także – co ważne – lokowaniem (o ile to możliwe) wykonywanej muzyki w ich pierwotnym kontekście liturgicznym, co przekładało się na właściwą interpretację i większą wiarygodność historyczną podejmowanych prezentacji.

W efekcie tych (i szeregu innych działań), mamy okazję zapoznać się z rozprawą "Rekonstrukcja *Officium Tenebrarum* w Katedrze Wawelskiej w XV wieku na podstawie źródeł zachowanych w Archiwum Kapitulnym", rozprawą z zakresu szeroko rozumianej muzyki kościelnej, która niejako łączy dwa obszary - z jednej strony posiada wysokie walory naukowe w zakresie muzycznych badań paleograficznych – z drugiej – dużą wartość artystyczną w zakresie rekonstrukcji nieistniejącej już dziś formy celebracji. Można pokusić się o większe jeszcze poszerzenie perspektywy: Doktorantka musiała powiązać wątki historyczne, liturgiczne, muzykologiczne, paleograficzne z kompetencjami artystycznego wykonawstwa muzyki kościelnej, co znacznie zwiększa walory tej pracy.

Z jej tekstu – od pierwszych zdań wyłania się obraz Autorki wrażliwej na „obie ścieżki” wspomnianych dróg poznania: wiedza i badania mają według Doktorantki prowadzić do wykonawstwa (i być przez nie weryfikowane). Z kart rozprawy przemawia do czytelnika Osoba pełna dociekliwości, zainteresowania i pasji, która potrafi łączyć własne (i zespołu, w którym śpiewa) wykonawstwo z rzetelną podstawą (i postawą) badawczą. Posługuje się prawidłowym i pełnym aparatem badawczym, bogatą literaturą przedmiotu, jest ciekawa, szuka rozwiązań, formułuje hipotezy i nie obawia się stawiać pytań. Świadoma ograniczeń, na jakie napotyka w trakcie pracy, wskazuje nowe kierunki lub przynajmniej artykułuje potrzebę podejmowania dalszych prac badawczych we wskazanym zakresie.

W pierwszej kolejności należy docenić unikatowość problematyki badawczej podjętej przez autorkę. Jak słusznie zauważa ona we wstępie dysertacji, w piśmiennictwie brak jest kompleksowego ujęcia problematyki z zakresu śpiewów wielkotygodniowej Liturgii Godzin wykonywanych w Polsce pod koniec średniowiecza. Starsze badania nad repertuarem tzw. Ciemnych Jutrzn (T. Maciejewski, W. Danielski, J. Pikulik, K. Szymonik i in.) i nowsze prace (J. Kubieniec, Sz. Fedorowicz, G. Brusa i in.) systematycznie uzupełniają wiedzę, nie przekładają się jednak bezpośrednio na historyczną praktykę wykonawczą. Podjęty temat – jest ważny dla badaczy liturgicznych form Polski późnośredniowiecznej,

szczególnie dla środowiska krakowskiego, tym bardziej, że przez lata pozostające w archiwalnym zaciszu rękopisy niemalże czekały na badacza, który podjąłby się tego – coraz bardziej popularnego tematu. W polskich kościołach obserwuje się bowiem coraz większe zainteresowanie tą zapomnianą formą celebracji tajemnic Wielkiego Tygodnia, która przez wieki miała swoje ważne miejsce i głębię teologicznych znaczeń. Obecnie wraca się w niektórych kościołach do odprawiania Ciemnych Jutrzn, zauważa się przy tym brak „bazy” w postaci historyczno-liturgicznego kontekstu celebracji. I pomimo obiektywnej niemożności prostego zaadaptowania zrekonstruowanych utworów do posoborowej liturgii, słuszny jest pogląd Autorki, że „poza funkcją liturgiczną, jaką przed wiekami pełnił repertuar zawarty w średniowiecznych księgach, stanowi on również fundament dziedzictwa kulturowego, a przede wszystkim muzycznego Polski, tworząc podwaliny do dalszego rozwoju rodzimych kompozycji i inspirując twórców późniejszych epok” (*Zakończenie* rozprawy, str. 196).

W tych właśnie kategoriach należy rozumieć znaczenie badań podjętych przez Doktorantkę, pragnącą ukazać rangę zachowanych w Krakowie muzykaliów, podkreślić ich kulturotwórcze znaczenie zarówno w kontekście cechującego ich uniwersalizmu, jak indywidualizmu właściwemu tylko katedrze wawelskiej.

Autorka, która – jak wspomniałam – ma zacięcie badacza i jednocześnie praktyka, stawia sobie za główny cel, aby w taki sposób zrekonstruować rękopisy zachowane w Archiwum Kapitulnym, aby stanowiły one punkt wyjścia do historycznie uzasadnionego wykonawstwa. Opiera się przy tym na sześciu rękopiśmiennych źródłach: Ms 47 *Antiphonarium de Tempore* (1423-49), Ms 53 *Antiphonarium de Tempore et de Sanctis* (XVI w.?), Ms 58 *Passionale* (1489), Ms 59 *Passionale et Lamentationes* (1430-40), RARA III 2657 *Breviarium Cracoviense* (1507 i 1508) – które po analizie poddaje zestawieniu ze strukturą rzymskiego *Officium Tenebrarum* (rękopis *Breviarium Romanum* BUWrB 1937 z Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego).

Należy przyznać, że oba podjęte przez Autorkę założenia zostały zrealizowane – dwa początkowe rozdziały pracy zbierają i systematyzują wiedzę dotyczącą dawnej Liturgii Godzin, ze szczególnym uwzględnieniem godzin nocnych (*Matutinum* i *Laudesów*), a także opisują krakowską katedralną praktykę liturgiczną. Autorska rekonstrukcja *Officium Tenebrarum* – zawarta jest w rozdziale końcowym. Układ pracy logiczny i spójny, treści poszczególnych rozdziałów kolejno się uzupełniają i prowadzą czytelnika zamierzonym i konsekwentnym traktem. Nie ma w pracy zbędnych treści – wszystkie mają doprowadzić do ostatecznej rekonstrukcji materiału muzycznego. Autorka posługuje się językiem logicznym, spójnym, precyzyjnym, nie nadużywa sformułowań specjalistycznych, pracę czyta się bardzo dobrze.

Rozpoczynający rozprawę Wstęp zawiera wszystkie metodologiczne wymagania stawiane tego typu pracom, ukazuje perspektywę badawczą, główne zamierzenia, problemy i streszcza strukturę dysertacji.

Rozdział I systematyzuje kwestie dotyczące kontekstu historycznego i liturgicznego Ciemnych Jutrzn do czasu Soboru trydenckiego z uwzględnieniem historii oficjum, krótkiego i esencjonalnego opisu poszczególnych gatunków Godzin Kanonicznych, sposobu notacji i miejsca wykonywania liturgii. Tekst jest oparty o prawidłowo dobrane opracowania i właściwą literaturę przedmiotu (J. Harper, W. Danielski, J. Monti, A. Klocek, J. Kubieniec, L. Dobszay i in.), tekst główny ubarwiony jest niekiedy w przypisach, w których Autorka zamieszcza odpowiednio dobrane fragmenty poszerzające kontekst omawianych kwestii. Całość pisana jest ze swadą, swobodą i znanstwem. Rozdział ten kończą tabele ukazujące strukturę *Matutinum* i *Laudesów* w tradycji diecezjalnej (różne ich warianty), a także szczegółowy opis form i zwyczajów towarzyszących modlitwie nocnej. Bardzo pomocna dla percepcji dalszej części pracy jest Tabela nr 6, będąca odwzorowaniem porządku rzymskiego *Officium Tenebrarum*, sporządzona przez autorkę na podstawie *Breviarium Romanum* (BUWr B 1937), w której to odwzorowany jest detaliczny dobór antyfon, psalmów i lekcji dla kolejnych nokturnów, wykonywanych w rycie katedralnym w tamtym okresie.

Niezwykle interesujące z punktu widzenia współczesnego muzyka kościelnego, dyrygenta, ale i historyka – liturgisty, są treści rozpoczynające Rozdział II dysertacji. Zgodnie z jego tytułem, („*Officium Tenebrarum* w Katedrze Wawelskiej w XV wieku”) traktuje on o najwcześniejszych zachowanych przekazach o życiu muzycznym krakowskiej Katedry, o składzie i szczegółowym rozmieszczeniu wykonujących swoje liturgiczne role kanoników, mansjonarzy, psalterzystów, nosalistów, a także powstałych w XV i XVI wieku chórów muzycznych. Na podstawie przytoczonych źródeł Autorka kreuje imponujący obraz muzycznego życia katedry - Iwią część śpiewanych w niej bowiem utworów stanowiły poszczególne godziny oficjum. W dalszej treści rozdziału czytelnik zaznajamiany jest z podstawowymi krojami pisma nutowego i cechami notacji muzycznej krakowskiego skryptorium; dokonuje trafnej klasyfikacji notacji, ukazuje też jej rozwój – od mieszanej czteroliniowej notacji diastematycznej z wpływami czeskimi (wielość form graficznych) w stronę znacznego zwiększenia i uproszczenia form neum oraz ujednoczenia notacji (krakowska notacja późna, na pięciolinii). Ciekawym uzupełnieniem narracji jest zestawienie znaków występujących w analizowanych rękopisach – neum, likwescencji czy znaków akcydentalnych. Pewien niedosyt może zostawić brak umieszczenia w pracy fragmentów notacji pochodzących z wszystkich sześciu omawianych rękopisów lub starodruków. Wybrane pojedyncze wycinki znaków muzycznych (Tab. 7; skądinąd

ciekawa), oraz cztery małe fotografie (s. 57-59) dają czytelnikowi niewielkie wyobrażenie o kształcie (i „duszy”) oryginałów. Niejasne dla mnie pozostaje przyporządkowanie znaków umieszczonych w Tabeli 7 (s. 59) – „*bipunctum/ punctum mora/ liquescentia*” – widnieje tu nuta podwójna, w przypadku Ms 3 tożsama z likwescencją „*epiphonus*” (s. 61). Dla czytelnika, który opiera się jedynie na przytoczonych małych wycinkach oba kształty neum mogą wydawać się identyczne. Warto byłoby tę kwestię skomentować. Błędne wydaje się także przyporządkowanie nazw neum likwescencyjnych (s. 61) – wspomniany *epiphonus* – to w rzeczywistości *pes* likwescencyjny (N-W), zaś *cephalicus* – *clivis* likwescencyjna (W-N), nie zaś odwrotnie – jak jest umieszczone w tabeli (por. Hiley, s. 400; Cardine, s. 166). Drobne te niejasności nie obniżają jednak wartości całej pracy, tym bardziej, że wspomniane formy zawarte w tabeli nie występują w rekonstrukcji.

Praca badawcza nad wybranymi źródłami (wspomnianymi wyżej księgami nutowymi, agendami, pontyfikałami) zmierzała także do ustalenia organizacyjno-technicznych wskazań wykonawczych z tamtej epoki; niestety brak dostatecznej ilości danych nie pozwolił Autorce na wyciągnięcie w tym zakresie innych (pewnych) wniosków, niż dane o wykonawcach niektórych śpiewów czy stosowaniu techniki tropowania *Kyrie* na końcu *Laudesów* (s. 64). Podpierając się jednak dokumentami archiwizującymi liturgię katedralną Wrocławia, o czym poniżej, Autorka odważnie postawiła hipotezę o wyraźnym podobieństwie obu liturgii i na tej podstawie dokonała pełnej rekonstrukcji materiału.

Podrozdział „Źródła” wprowadza rzetelny opis sześciu rękopisów pochodzących z Archiwum krakowskiego; zwracanie uwagi na detale związane ze stanem rękopisu, paginacjami, kompletnością, inskrypcjami oraz warstwą muzycznej paleografii (kształt pisma, kolor atramentu itp.) oraz wnioskowanie na ich podstawie, świadczą o dużej dociekliwości Autorki i dobrze przez nią opanowanym aparacie badawczym. Niezwykle cenne są zestawienia tabelaryczne (Tab. 8-10) ukazujące strukturę i wykorzystywane teksty Ciemnych Jutrzn krakowskiej katedry w porównaniu z rzymskimi. Precyzyjny ich opis a także wyciągnięte wnioski, powstały w oparciu o autorskie badania komparatystyczne i stanowią duży wkład w podjęte zagadnienie. Z dużym szacunkiem należy odnieść się do samodzielności badawczej Autorki oraz do faktu, że nie boi się ona formułować kolejnych pytań badawczych, otwierających drogę dla dalszych poszukiwań. Tak jest w przypadku np. dotarcia do faktu, że w jednym ze źródeł podawane są inne paramentacyjne utwory w miejsce lamentacji Jeremiaszowych (s. 81), czy przy wspomnianym założeniu o podobieństwie liturgii katedr wrocławskiej i krakowskiej (s. 83). W momencie, gdy Autorka dociera do pewnych nierozpoznanych bliżej faktów nie boi się stawiać kolejnych hipotez, wskazując kierunki dalszych badań w tym zakresie.

Rozdział III przekazuje czytelnikowi kompletną rekonstrukcję liturgii Ciemnych Jutrzní. Na podstawie dostępnych źródeł i poczynionych założeń Badaczka przedstawia szczegółowy (prawdopodobny) przebieg katedralnej liturgii wraz z pełnym słownym i muzycznym tekstem (strony 105-193). Do odzwierciedlenia warstwy muzycznej posługuje się notacją kwadratową, słusznie twierdząc, że daje ona wykonawcom większą wiedzę dotyczącą rytmizacji i grupowania materiału niż (stosowany czasem) zapis pięcioliniowy. Zapis jest czytelny, piękny pod względem edytorskim i wygodny w użyciu. Staranna i pracowita (chciałoby się rzec: benedyktyńska) rekonstrukcja odzwierciedla wszelkie znaki neumatyczne zachowane w rękopisach, uzupełnia stosowane w nich abrewiacje, kompletuje przebieg niejednoznacznie zachowanych form (responsoriów), uzupełnia pełne melodie psalmów, koryguje występujące przeoczenia znaków chromatycznych, wprowadza oznaczenia pauz, celem wyodrębnienia czytelnych odcinków muzycznych. Objasnienia szczegółowych rozbieżności Autorka wyjaśnia w krótkim komentarzu rewizyjnym (s. 104). Co ciekawe, zachowuje w opracowaniu obie formy wielkösobotniego Lectio III – z tekstem lamentacji Jeremiasza (Lamentacja IX) i z ciekawym utworem *De Misericordia* – charakterystyczną formą *dialogo* między personifikacjami cnót Sprawiedliwosci i Miłosierdzia.

Dodatkowo wzbogacony całym materiałem tekstów psalmodii z odpowiednim dostosowaniem formuł kadencyjnych, całość opracowania jest wzorowana na grafice (i znakach) stosowanej w dzisiejszych wydaniach brewiarzowych, zaopatrzona w odniesienia do źródeł rękopiśmiennych i źródeł tekstu, oznaczenia tonacji, wreszcie rubryki (w kolorze czerwonym) i kompletne opisy utrzymane w języku łacińskim.

Jakby na tym nie poprzestając, Autorka uzupełnia rekonstrukcję dokładnym jej tłumaczeniem (*Aneks*, strony 193-252), w tym tłumaczeniem ks. Jakuba Wujka (lamentacje) oraz własnym (responsoria). W efekcie czytelnik otrzymuje kompletny materiał wykonawczy stanowiący o przebiegu, melodiach i tekstach wraz z ich tłumaczeniami.

Wnioski

Autorka rozprawy, mgr Anita Pyrek-Nackiewicz podjęła ważny temat, nieopisany dotychczas w sposób kompleksowy w literaturze przedmiotu. Niezaprzeczalnym walorem tego projektu był fakt właściwego i przemyślanego wyboru dwojga Promotorów, których zainteresowania naukowe i artystyczne wzajemnie się dopełniają.

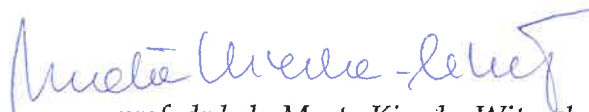
Doktorantka z wielką starannością i pieczołowitością zrealizowała oba postawione przed sobą cele badawcze, dokonując syntetycznego ujęcia problematyki celebracji *Officium*

Tenebrarum w najważniejszej świątyni Małopolski w okresie przez Soborem trydenckim. Równocześnie w oparciu o dobrze dobrane źródła i prace komparatystyczne dokonała kompletnej rekonstrukcji liturgicznej, przygotowując grunt pod historycznie poinformowane wykonawstwo muzyczne. Celowość podjętych prac badawczych dokumentuje dołączone do pracy nagranie, stanowiące dowód skuteczności zastosowanego aparatu badawczego Autorki.

Praca przygotowana prawidłowo pod względem metodologicznym, dobrze dobrane metody badawcze, rzetelne opracowanie uzyskanych wyników opatrzone są sprawnym językowo komentarzem. Autorka udowodniła w pracy przygotowanie do samodzielnego prowadzenia badań naukowych, wykazała umiejętność stawiania pytań i hipotez badawczych oraz skutecznego rozwiązywania złożonych problemów. Wykazała się także wielostronnością w zakresie kompetencji teoretycznych i praktycznych, co stanowi bardzo dobry prognostyk na przyszłość przy podejmowaniu indywidualnych lub zespołowych prac z tego zakresu.

Konkluzja

Stwierdzam, że recenzowana przeze mnie rozprawa doktorska mgr. Anity Pyrek-Nąckiewicz pt. "Rekonstrukcja *Officium Tenebrarum* w Katedrze Wawelskiej w XV wieku na podstawie źródeł zachowanych w Archiwum Kapitulnym" napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Roberta Tyrały i promotora pomocniczego dr hab. Susi Ferfoglii, prof. UPJPII, spełnia formalne i merytoryczne wymagania stawiane rozprawom doktorskim przez Ustawę z dnia 14.03.2003 roku *O stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz.U. nr 65 poz. 595, Dz. U. z późn. zmianami) oraz Rozporządzenie z dnia 19 stycznia 2018 w sprawie szczegółowego trybu warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim. Tym samym wnioskuję o dopuszczenie mgr Anity Pyrek-Nąckiewicz do dalszych etapów postępowania przewodowego.

prof. dr hab. Marta Kierska-Witczak

Wrocław, 31 sierpnia 2023 roku